

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
8

CERKIEW A ASYMILACJA
— SWÓJ I OBCY

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej

Białystok 2017

Rada Naukowa

Arcybiskup Białostocki i Gdański Jakub (Białystok),
ks. Henryk Paprocki (Warszawa), Antoni Mironowicz (Białystok),
Aleksander Naumow (Wenecja), Ivan Charota (Mińsk)

Kolegium Redakcyjne

ks. Jarosław Józwick (redaktor naczelny),
Jakub Oniszczyk (sekretarz), Marzanna Kuczyńska,
Jarosław Charkiewicz

Recenzenci

prof. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew

Adres Redakcji

Fundacja „Oikonomos”
ul. Św. Mikołaja 5, 15-420 Białystok, e-mail: fundacja@oikonomos.pl

Redakcja techniczna, skład i projekt okładki

Jarosław Charkiewicz

ISSN 2082-9299

Wydawca

Fundacja „Oikonomos”

Druk i oprawa

Orthdruk Sp. z o.o., Białystok

SPIS TREŚCI

<i>Od redakcji</i>	7
Elżbieta Czykwin <i>Swój i obcy w świetle teorii opanowania trwogi (TMT)</i>	9
Andrzej Sadowski <i>Wyznanie prawosławne jako podstawowa bariera procesów asymilacyjnych (na przykładzie mieszkańców wyznania prawosławnego województwa podlaskiego)</i>	17
Igor Habura <i>Swój i obcy. Biblijny Izrael w walce o tożsamość</i>	31
Андрей Горбачкий <i>Антропологическое и историческое измерение религиозной идентичности (на примере избранных территорий Великого Княжества Литовского в XV–XVII вв.)</i>	39
Sergiusz (Bogdan Matwiejczuk) <i>Łemkowie i prawosławie w XX wieku</i>	49
Георгий Бирюков <i>Православие на территории Калининградской области в период запрета (1945–1985 гг.)</i>	57
Зоран Неделькович <i>Страдания Сербской Православной Церкви (исторический обзор)</i>	75
Paweł (Karczewski) <i>Święci Zachodniej Europy z pierwszego tysiąclecia</i>	85
Mikołaja (Aleksiejuk) <i>Prawosławie we Francji i ogólnie w Europie Zachodniej</i>	97
Marcin Abijski <i>Problematyka adaptacji i recepcji monodii liturgicznej w dobie dominacji polifonii na przykładzie Polskiej Cerkwi Prawosławnej</i>	115
Лариса Густова-Рунцо <i>Традиционные и заимствованные элементы в современной православной певческой практике</i>	123

Krystyna Stawecka	
<i>Najważniejsze zmiany w wyposażeniu cerkwi Zwiastowania Bogarodzicy w Supraślu po wprowadzeniu unii brzeskiej</i>	131
Ольга Баженова	
<i>Неизвестный рисунок супрасльского храма. Архитектура на пограничье культур Востока и Запада</i>	151
Jerzy Uścińowicz	
<i>Typologia konwersji świątyń lemkowych po akcji „Wisła”</i>	159
Agnieszka Groniek	
<i>„Nie mogę się w cerkwi modlić, bo to takie ruskie”. Wkład duchownych rzymskokatolickich w zachowanie zabytków cerkiewnych na południu Polski</i>	179
Ewa Zalewska	
<i>Nowosielski – ikony – Podlasie. Kanon – czy zawsze oczywisty?</i>	187
Antoni Mironowicz	
<i>Swoi czy obcy. Prawosławni w dawnej Rzeczypospolitej</i>	207
Teresa Chyczewska-Hennel	
<i>Swój czy obcy. O prawosławnych obywatelach Rzeczypospolitej w liście nuncjusza do króla Władysława IV (19 kwietnia 1638 roku)</i>	225
Marcin Mironowicz	
<i>Grecy w Akademii Ostrogskiej i Bractwie Lwowskim na przełomie XVI i XVII wieku</i>	233
Aleksander Naumow	
<i>Powroty do prawosławia</i>	243
Jerzy Ostapczuk	
<i>Druki ewangeliarzy pełnych w tradycji wschodniosłowiańskiej</i>	257
<i>Sprawozdanie z działalności Akademii Supraskiej</i>	265

OD REDAKCJI

Starożytne maksyma brzmi: *varietas delectat*, co oznacza: odmiana (różnorodność) sprawia przyjemność. Gdy odnosi się ona do środowiska, w którym żyjemy, nie jest już jednak tak oczywista. Szczególnie, gdy dotyczy współżycia ludzi, wywodzących się z odmiennych środowisk narodowościowych, religijnych bądź obyczajowych. Człowiek wobec drugiej osoby jest kimś obcym, często budzącym lęk. Ten lęk to ksenofobia, a więc lęk przed obcością. Zauważmy, że w niektórych językach słowa, określające obcego, posiadają zawsze zabarwienie negatywne. Obcość reprezentuje zagrożenie, które przybywa z zewnątrz i które dokonuje zmian w dawno już zdefiniowanym świecie. Jest ona przyczyną wielu konfliktów często kończących się tragediami, nieraz mającymi na celu eksterminację całego narodu.

Problem obcości istnieje również w Piśmie Świętym. Obcość jest definiowana na cztery sposoby: obcy, który robi wszystko, aby zasymilować się w kraju, w którym żyje; obcy, który przybywa do innego kraju, aby tam pozostać na zawsze; obcy, który przyjmuje praktyki religijne kraju, w którym się osiedlił; obcy, dla którego życie doczesne jest przebywaniem na obczyźnie zaś niebo to jego prawdziwa ojczyzna.

Stosunek do obcości w Starym Testamencie zależał od sytuacji narodu wybranego. Otwartość na cudzoziemców, obecna w trakcie tworzenia państwowości, gdy wspomnienie bycia cudzoziemcem jest jeszcze silne, zmienia się gwałtownie po powrocie z niewoli babilońskiej. Problem obcego, cudzoziemca w Starym Testamencie skupia się głównie na życiu doczesnym.

Nowy Testament definiuje obcość w sensie metaforycznym. Każdy z nas jest tylko przechodniem, gdyż „Nasza ojczyzna jest w niebie” (Flp 3, 20). Życie ziemskie jest tylko pielgrzymowaniem do prawdziwej ojczyzny, która znajduje się w niebie. Najpełniejszym wyrażeniem tego jest stwierdzenie z Listu do Hebrajczyków:

Siebie samych uważali za gości i pielgrzymów na tej ziemi, co oznacza, że ciągle poszukiwali swojej ojczyzny. Nie można przypuszczać, że myśleli o tej ojczyźnie, z której wyszli, bo przecież znaleźliby niejedną sposobność, by do niej wrócić. Tymczasem oni zdążają do lepszej, to jest do niebieskiej ojczyzny. Dlatego Bóg pozwala nazywać się ich Bogiem, bo rzeczywiście przygotował im ojczyznę (Hbr 11, 13–16).

Problem obcości zna literatura XX wieku. Albert Camus twierdził, że człowiek w świecie jest cudzoziemcem. Obcym we własnej ojczyźnie i dlatego nie czuje się w niej jak u siebie. Jednak również nie może żyć poza nią. Nie zgadza się na taki świat, jednak nie chce go również porzucić. Miejsce człowieka jest zawsze „pomiędzy”. Człowiek zawsze wyobraża sobie, że jest jakiś „świat” poza tym realnym, a na ziemi jest tylko przez chwilę. Dlatego często próbuje go zdominować, aby zaznaczyć w ten sposób swoją obecność.

Autorzy tekstów ósmego już tomu „Latopisów Akademii Supraskiej”, specjaliści w różnych dziedzinach nauki, próbują odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących obcości

ŁEMKOWIE I PRAWOSŁAWIE W XX WIEKU

Słowa kluczowe: Łemkowszczyzna, Łemkowie, prawosławie, internowanie, Thalerhof, Austro-Węgry

Zagadnienie *Łemkowie i prawosławie w XX wieku* doskonale wpisuje się w tematykę dzisiejszej konferencji: *Cerkiew a asymilacja – swój i obcy*. Dzieje prawosławnych Łemków są pełne zawirowań i gorzkich doświadczeń. Łemkowie zamieszkujący tereny Łemkowszczyzny okazali się być obcy na swojej ziemi.

Na wstępie należy zaznaczyć, że postanowienia unii brzeskiej z 1596 roku zostały wprowadzone w diecezji przemyskiej 95 lat później. Wizytacje diecezji przemyskiej przeprowadzone pod koniec lat 90-ch XVII wieku potwierdzają obecność prawosławia na tych ziemiach¹. Parafie prawosławne na nowo były otwierane na Łemkowszczyźnie na początku XX wieku, powstawały one w wyniku powrotu grekokatolików do św. prawosławia. Składa się na to wiele przyczyn. Przede wszystkim wzrost świadomości Łemków, latynizacja, powrót łemkowskich emigrantów ze Stanów Zjednoczonych i położenie geopolityczne.

Pierwsze powroty do prawosławia miały miejsce jeszcze przed I wojną światową. W 1911 roku do prawosławia powróciła parafia w Grabie, gdzie proboszczem był ks. Maksym Sandowicz, i parafia w Wyszowatce. Rok później (1912) dołączyły do nich miejscowości Długie, Nieznajowa, Radocyna².

Działalność proortodoksyjnie nastawionego duchowieństwa była postrzegana przez władze austro-węgierskie jako szpiegostwo na rzecz Rosji. W odpowiedzi utworzono obóz koncentracyjny w Thalerhofie, nieopodal Grazu w Austrii, dokąd wkrótce masowo zaczęto zsyłać Łemków. Wobec zaostrzającej się sytuacji międzynarodowej co najmniej od jesieni 1913 roku sporządzano listy osób podejrzanych o sprzyjanie orientacji „wszechruskiej” i przewidzianych do aresztowania w razie wybuchu wojny³. W artykule autorstwa M. A. Marko w „Thalerhofskim Almanachu” czytamy:

¹ Wizytacja biskupa Denhoffa w 1699 r. wymienia „greko-schizmatyków” w Trepczy, patrz: Archiwum Diecezjalne w Przemyślu, syg. 155, *Wizytacja generalna diecezji przemyskiej obrzędu łacińskiego biskupa Denhoffa z 1699 r.*, s. 2; A. Krochmal, *Stosunki między grekokatolikami i prawosławnymi na Łemkowszczyźnie w latach 1926–1939*, [w:] *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, t. I, Rzeszów 1992, s. 286.

² A. Krochmal, *Specyfika stosunków wyznaniowych na Łemkowszczyźnie w XX wieku*, [w:] *Łemkowie i lemkoznawstwo w Polsce*, red. A. A. Zięba, Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej, t. 5, Kraków 1997, s. 136.

³ *Талергофській альманахъ. Пропамятная книга*, вып. 1, Львовъ 1924, s. 18–19.

Podczas wojny, naród karpato-ruski stał się szczególnym obiektem austro-węgierskiego okrucieństwa, w szczególności u progu wojny – Ruski Ruch Narodowy, czyli świadomi zwolennicy narodowego i kulturowego zjednoczenia południowo-zachodniej grupy wschodnich Słowian z pozostałym narodem rusińskim, członkowie Towarzystwa im. M. Kaczkowskiego z Galicji, Bukowiny i Rusi Karpackiej⁴.

Aresztowania rozpoczęły się od razu po ogłoszeniu mobilizacji i objęły głównie duchowieństwo, nauczycieli i wiejskich działaczy. Niejednokrotnie zatrzymywano całe rodziny.

Po tych wydarzeniach nastąpiły masowe aresztowania w Gorlicach i wielu innych miejscowościach. Dotknęły one około 10 tysięcy osób, w tym ok. 2 tysięcy we Lwowie⁵. Sądy połowe wydawały wyroki śmierci bez rozprawy. Wyroki podlegały natychmiastowej egzekucji. W tym czasie był aresztowany i rozstrzelany ks. Maksym Sandowicz.

Pierwszy transport z Galicji przybył do Thalerhofu 4 września 1914 roku. Internowani szli pieszo ok. 2 km ze stacji kolejowej w Karlsdorf-Graz do obozu. Sprawozdanie Nr 8896 z 9 listopada 1914 roku adresowane do Ministerstwa Obrony Austro-Węgier podało, że w obozach koncentracyjnych pozostaje internowanych:

- 1) w Thalerhofie – ok. 5700 osób;
- 2) w Terezynie (dziś Czechy) – ok. 890 osób;
- 3) w Schwazie (Tyrol) – ok. 40 osób;
- 4) w Kufsteinie (Tyrol) – ok. 50 osób;
- 5) w Dolnej i Górnej Austrii – ok. 20 osób⁶.

W sumie w latach 1914–1916 przez obóz w Thalerhofie przewinęło się około 14000 osób.

W marcu 1917 roku decyzją cesarza Karola I obóz został zamknięty. Wówczas znajdowało się w nim około 3 tysięcy więźniów. Henryk Polański wspomina: „Nastał 1917 rok. Krzywd, smutku, goryczy i poniżeń doświadczyliśmy niemało. Wielu nas było, jedni przybywali, drudzy wybywali, pod koniec zostało nas tam jeszcze około 3000 [...]. Spośród tych 3000 większość przebywała tam od samego początku”⁷. Zwolnienia zaczęły się w kwietniu i trwały do maja 1917 roku.

Pamięć o obozie Thalerhof pozostała w świadomości internowanych i ich bliskich na całe życie. Po wojnie we Lwowie powstał Centralny Komitet Thalerhofski. Zebrane dokumenty oraz wspomnienia więźniów zostały opublikowane w latach 1924–1932. Ukazały się w czterech tomach i nosiły tytuł „Thalerhofski almanach” („Талергофській альманах”). Ponownie wydano je w 1964 roku w USA pod tytułem *Wojenne prześiępstwa Habsburskiej monarchii w latach 1914–1917 (Галицкая Голгофа. Военные*

⁴ „Исключительнымъ объектомъ для австро-мадьярскихъ жестокостей надъ кarpато-рускимъ населениемъ во время войны, особенно въ началѣ ея, было – русское народное движение, т.е. сознательные исповедники національного и культурнаго единства малороссовъ со всѣмъ остальнымъ русскимъ народомъ, а практически — члены О-ва им. М. Качковскаго изъ Галичины, Буковины и Карпатской Руси...”. М.А. Марко, *Виновники и мучители*, ibidem, s. 9.

⁵ *Увозъ изъ Львова арестованныхъ „руссофиловъ”*, Президиумъ ц.к. Дирекции полиции во Львове, отправлено 28 августа (н. ст.) 1914 г., nr. 4926, в Президиумъ ц.к. Наместничества. Ibidem, s. 27.

⁶ *Талергофській альманахъ...*, вып. 4, Львовъ 1932, s. 134.

⁷ Ibidem, s. 129–131.

преступления Габсбургской монархии 1914–1917 годов, изд. Peter S. Hardi Lane). W 1934 roku na zjazd byłych więźniów Thalerhofu przyjechało do Lwowa 200 księży i kilka tysięcy innych osób. Na cmentarzu Łyczakowskim poświęcono wtedy pomnik, upamiętniający ofiary Thalerhofskiego obozu⁸. Pamięć o Thalerhofie szczególnie żywa jest na Łemkowszczyźnie. W Bartnem i innych miejscowościach postawiono pomniki, upamiętniające martyrologię mieszkańców tej ziemi. Większość z nich nie przetrwała do naszych dni.

Dzisiaj w miejscu, gdzie był obóz koncentracyjny Thalerhof, jest lotnisko i kemping. Ciała zamordowanych w obozie, pogrzebane na cmentarzu zwanym „Pod sosnami”, ekshumowano w 1936 roku i przeniesiono na cmentarz Feldkirshen. Nad zbiorową mogiłą z czasem wybudowano kaplicę.

Największy rozwój struktur parafialnych Kościoła prawosławnego na Łemkowszczyźnie miał miejsce w okresie międzywojennym, szczególnie w latach 1926–1933. Proces powrotu grekokatolików na łono Kościoła prawosławnego objął 53 łemkowskie wsie⁹. Masowy powrót do prawosławia został zapoczątkowany przez parafię w Tylawie w 1926 roku. W późniejszym okresie został on określony w dokumentach mianem: „*schizmy tyławskiej*”. Bezpośrednim powodem powrotu do prawosławia, jak napisał anonimowy autor artykułu w „Prawosławnym Kalendarzu” z 1932 r., były *de facto* potrzeby religijne:

Naród cały czas twierdził: nigdy nie czuliśmy się unitami, do unii zapisali nas bez wiedzy naszych przodków. Unici to biskupi z księżmi. Naród podlegał unickiemu jarzmu tylko z przyczyn zastraszania władz, i chociaż wiedział o unii z Rzymem, podlegał jej do tego czasu, dopóki unicy księży w sposób jawny nie występowali przeciw Prawosławiu i jego obrzędowi¹⁰. Znaczącym powodem powrotu do prawosławia była również działalność lwowskiego grekokatolickiego biskupa Josafata Kocyłowskiego, który wysyłał młodych duchownych na tereny Łemkowszczyzny, by przeprowadzali latynizację¹¹.

W czasie nabożeństw zaprzestali oni m.in. wypowiedzania słów „wszystkich was prawosławnych chrześcijan”, nazywając je „schizmatyckimi błędami”¹².

W latach 1926–1928 nastąpiła znacząca fala powrotów do prawosławia¹³. W związku z powyższym, ks. metropolita Dionizy podjął działania zmierzające do uregulowania stanu prawnego nowo powstających parafii. Spotkały się one z silnym oporem ówczesnych władz. Prośby o pozwolenie na budowę świątyń czekały nawet po kilka lat (np. w Uściu Ruskim)¹⁴. 31 października 1927 roku odbył się sobór Biskupów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP), na którym jednym z głównych zagadnień był administracyjny rozwój struktur parafialnych w południowej Polsce.

⁸ И. Лемкин, *Історія Лемковина*, Изданіе „Лемко-Союза” у США і Канади, Yonkers, NY 1969, s. 142.

⁹ А.А.Д., *70-летіє повернення Святого Православія на Лемковині*, „Церковний Календар” 1996, Санок 1995, s. 212.

¹⁰ *Причини успішного поширення Св. Православія на Галицьких землях*, „Календар” 1932, Варшавская митрополия, 1932, s. 55.

¹¹ А.А.Д., *70-летіє...*, s. 212.

¹² *Причини успішного поширення...*, s. 56.

¹³ А. Krochmal, *Stosunki...*, s. 289.

¹⁴ *Ibidem*, s. 292.

Pod koniec lat 20-ch na Łemkowszczyźnie ustanowiono Prawosławną Misję Duchową z siedzibą w Czarnem pod przewodnictwem ks. Jerzego Pawłyszyna. Zadaniem misji była koordynacja działań duszpasterskich w szerokim tego słowa znaczeniu. Z inicjatywy ks. Pawłyszyna założono między innymi Bractwo Prawosławne im. Maksyma Sandowicza¹⁵. W dniach 11–23 czerwca 1931 roku w ramach pierwszej wizyty kanonicznej Łemkowszczyznę odwiedził biskup ostrogski Szymon (Iwanowski), pełniący z ramienia Warszawskiego Konsystorza Prawosławnego opiekę nad prawosławnymi w Małopolsce. W 1934 roku Watykan zawiera porozumienie z rządem RP, w wyniku którego 10 lutego 1934 roku Święta Kongregacja dla Kościołów Wschodnich wydała dekret zaczynający się od słów: „Quo aptius consuleret [...]”, powołujący Administrację Apostolskiej Łemkowszczyzny (AAŁ) na czele z administratorem apostolskim w celu zahamowania fali powrotu grekokatolickich Łemków do prawosławia¹⁶. Nowo utworzona jednostka była bezpośrednio podporządkowana Stolicy Apostolskiej.

W okresie przygotowań do utworzenia AAŁ powstały czytelnie im. Michała Kaczkowskiego. W 1933 roku założono czytelnię w Polanach, a w roku następnym w Maciejowej, Zydranowej, Trziance, Kopkach i Bielicznej. W 1935 roku reaktywowano czytelnię w Króliku Wołoskim oraz założono nowe we Florynce, Izbach, Roztoce Wielkiej i w innych miejscowościach. Rok 1936 przyniósł kolejne uroczyste otwarcia czyteln, m.in. w Słotwinach k. Krynicy¹⁷. Rozwój czyteln przypadł na lata 30-e XX wieku. Duchowni aktywnie włączyli się w działalność kulturalno-oświatową placówek im. Kaczkowskiego¹⁸.

Wkrótce po powstaniu AAŁ wiosną 1934 roku w Desznicy odbył się zjazd prawosławnego duchowieństwa. Obradom przewodniczył dziekan hieromnich Filoteusz Narko ze Lwowa. Zgromadzeni duchowni podkreślili m.in. potrzebę powołania biskupa-wikariusza dla Łemkowszczyzny. Brak akceptacji ze strony ówczesnych władz państwowych spowodował reorganizację struktury PAKP w województwach południowo-wschodnich. W 1935 roku dokonano podziału Łemkowszczyzny na dwa dekanaty: wschodnio-galicyski i łemkowski. Dekanat wschodnio-galicyski objął swym zasięgiem grekokatolicką diecezję przemyską. Jego dziekanem został o. hieromnich Filoteusz Narko. Dekanat łemkowski, pod przewodnictwem ks. Jurija Pawłyszyna¹⁹, objął terytorium AAŁ. Od tego momentu rozpoczęła się wyraźna systematyzacja struktur parafialnych. Do działalności misyjnej zostało skierowanych wielu duchownych, w tym m.in. ks. Michał Bożerianow. Pierwszą parafię na Łemkowszczyźnie ks. Bożerianow objął w 1935 roku w miejscowości Milik, w której znajdowała się cerkiew pw. Opieki Matki Bożej²⁰. W 1936 roku objął on parafię św. Mikołaja z Mir

¹⁵ J. Moklak, *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*, Kraków 1997, s. 98.

¹⁶ Acta Apostolicae Sedis, Comentarium Officiale, 1 Martii 1935, s. 80.

¹⁷ J. Moklak, *Łemkowszczyzna...*, s. 62.

¹⁸ Zob. ibidem, s. 80–101.

¹⁹ J. Moklak, *Kształtowanie się struktury...*, s. 25–26.

²⁰ Archiwum Metropolii Prawosławnej PAKP w Warszawie, sygn. R.II6C/1888; Ks. G. Sosna i A. Troc-Sosna, *Hierarchia i kler...*, s. 136, por. A. Mironowicz, *Ks. Michał Bożerianow, jego życie i działalność*, [w:] *20-lecie restytucji Prawosławnego Ordynariatu Wojska Polskiego*, pr. zb., red. A. Andrejuk, Warszawa 2015, s. 85.

Licyjskich we wsi Ciechanie (łemk. Tychania)²¹. 5 stycznia 1937 roku ks. Bożerianow został proboszczem cerkwi pod wezwaniem św. św. Kosmy i Damiana w Skwirtnem²², powiat gorlicki.

Po wybuchu II wojny światowej 26 października władze niemieckie utworzyły „Generalne Gubernatorstwo dla zajętych ziem polskich”. Później zmieniono je na Generalne Gubernatorstwo. Z dniem 6 sierpnia 1941 roku Łemkowszczyzna w wyniku nowego podziału administracyjnego weszła w skład diecezji krakowsko-łemkowskiej. Biskupem diecezji został abp Palladiusz (Piotr Widybida-Rudenko)²³. Parafie znajdujące się na Łemkowszczyźnie przed utworzeniem diecezji tworzyły dekanat łemkowski, spośród którego wyodrębniono „drugi łemkowski”, a w kwietniu 1943 roku „trzeci dekanat łemkowski”²⁴. W tym okresie na terenie Łemkowszczyzny istniały 24 parafie²⁵. W związku z ofensywą wojsk sowieckich i innymi okolicznościami w lipcu 1944 roku apb Palladiusz rozporządzeniem z 9 września 1944 roku na Administratora Prawosławnych Parafii Łemkowszczyzny mianował ks. Piotra Taranowskiego²⁶. Dzięki badaniom ks. Romana Dubeca możemy przyjąć, że „Cerkiew prawosławna na Łemkowszczyźnie przed wysiedleniem ludności w latach 1944–1947, posiadała około 100 ha ziemi, 44 obiekty sakralne z wyposażeniem, 21 plebanii z zabudowaniami gospodarczymi, 1 monaster oraz kilka cmentarzy”²⁷.

W wyniku powojennych przesiedleń w latach 1944–1946 na tereny USRR, a następnie na Ziemię Odzyskane w ramach akcji „Wisła” życie religijne prawosławnych na Łemkowszczyźnie przestało istnieć. Większość zabytkowych świątyń uległa zniszczeniu, a mienie cerkiewne zostało rozgrabione. W ramach akcji wysiedlono nie tylko ludność łemkowską, ale również i duchowieństwo. Księża Mikołaj Kostyszyn i Aleksy Nestorowicz trafili do Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie²⁸. Dopiero po 1956 roku po tzw. „odwilży” rozpoczął się proces odbudowy struktury parafialnej PAKP na Łemkowszczyźnie. Efektem tego było powołanie dekanatu rzeszowskiego w 1959 roku (diecezja warszawsko-bielska), na czele którego stanął ks. Jan Lewiarz (od 1966 r. dziekanem był ks. Aleksander Dubec).

W latach 1958–1959 na Łemkowszczyźnie erygowano 14 parafii: w Sanoku, Zagórzcu, Kalnikowie, Bóbrku, Młodowicu, Kłokowicu, Wysowej (pierwsza parafia w dekanacie lubelskim), Bodkach, Bartnem, Blechnarce, Hańczowej, Hłomczy, Kwiatoniu i Regetowie Niżnym²⁹.

²¹ „Слово”. Wydawnictwo Prawosławnej Metropolii w Warszawie, nr 43, 1936, s. 3. A. Mironowicz, op. cit. s. 86.

²² „Воскресное Чтение”, nr 38, Warszawa 1937, s. 524; A. Mironowicz, op. cit., s. 86.

²³ K. Urban, *Kościół Prawosławny w Polsce 1945–1970*, Kraków 1996, s. 59; A. Mironowicz: *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. Białystok 2001, s. 355.

²⁴ K. Urban, *Z dziejów Kościoła Prawosławnego na Łemkowszczyźnie w latach 1945–1947*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, nr 460, Kraków 1995, s. 101.

²⁵ K. Urban, *Z dziejów...*, op. cit., s. 101–102.

²⁶ А. Горобченко, *Митрофорний протопрей Петро*, „Церковний Календар” 1996, Санок 1995, s. 227.

²⁷ Ks. R. Dubec, *Stan majątkowy Cerkwi Prawosławnej na Łemkowszczyźnie przed Akcją „Wisła” i obecnie*, „Almanach Diecezjalny”, t. 4, 2008/2009, Gorlice 2009, s. 137–161.

²⁸ K. Urban, *Prześladowania duchowieństwa prawosławnego w Polsce po 1945 r.*, „Церковный вестник”, 1992, nr 3, s. 18–42.

²⁹ K. Urban, *Kościół Prawosławny w Polsce 1945–1970...*, s. 178.

W okresie 1960–1965 utworzono placówki duszpasterskie w Morochowie, na Górze Jawor, Bielance, Kunkowej, Pielgrzymce i Komańczy. W następnych latach, 1966–1970, w Szczawnem, Ropkach, Turzańsku, Koniecznej, Gładyszowie, Rozdzielu, Żdyni, Leszczynach, Zapałowie, Polanach, Włodawcu, Wielopolu oraz Dziurdziowie³⁰. Pod koniec lat 60-ch dekanat rzeszowski liczył 32 parafie i ich filie, z tego 28 na terenie Łemkowszczyzny³¹. Kluczowym momentem rozwoju i stabilizacji życia religijnego było erygowanie diecezji przemysko-nowosądeckiej, chociaż odbyło się to nie bez przeszkód. Mianowicie po chirotonii ks. bp Adama (Aleksandra Dubeca), która miała miejsce w Katedrze św. św. Marii i Magdaleny w Warszawie 30 stycznia 1983 roku, władze państwowe zwlekały z utworzeniem diecezji. Dopiero 6 września 1983 roku decyzja została podpisana przez przewodniczącego Rady Państwa, Wojciecha Jaruzelskiego. Do tego czasu bp Adam pełnił funkcję biskupa tytularnego lubelskiego diecezji warszawsko-bielskiej. Intronizacja bpa Adama odbyła się 30 października 1983 roku w Katedrze św. Trójcy w Sanoku³². Diecezja przemysko-nowosądecka składała się z trzech dekanatów: sanockiego, przemyskiego i nowosądeckiego. Według oficjalnych źródeł, liczba wiernych wymienionej diecezji wynosi około 3 tysięcy. W 1994 roku, w osiemdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci „za wiarę ojców”, o. Maksym Sandowicz został kanonizowany przez Synod Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Główne uroczystości kanonizacyjne odbyły się 10–11 września 1994 roku, w cerkwi Św. Trójcy w Gorlicach.

W zakończeniu artykułu należy dokonać analizy omówionego zagadnienia i podsumować niektóre wnioski. XX wiek jest szczególnym stuleciem w dziejach Łemkowszczyzny, ponieważ w tym okresie naród, któremu siłą została narzucona unia brzeska, postanowił wrócić do wiary przodków – prawosławia. Powrót Łemkowszczyzny można podzielić na dwa etapy. Pierwszy etap przypada na okres do wybuchu I wojny światowej, kiedy terytorium Łemkowszczyzny wchodziło w skład Austro-Węgier. Wybuch I wojny światowej zahamował proces powrotów. W tym czasie wśród Łemków pojawiła się charyzmatyczna postać ks. Maksyma Sandowicza, męczennika za przekonania religijne, dziś świętego. Drugi etap przypadł na okres międzywojenny, gdy państwo polskie ponownie zaistniało na mapie politycznej Europy. Łemkowie ponownie wracali do wiary prawosławnej, rozpoczynając od parafii w Tylawie. Na terytorium Łemkowszczyzny znów powstały parafie prawosławne. XX wiek przyniósł Łemkom cierpkie doświadczenia, zarówno ze strony władz monarchii austro-węgierskiej, która umieściła wielu z nich w obozie koncentracyjnym Thalerhof, jak i władz państwowych PRL, które zapoczątkowały przymusowe wysiedlenia na zachód Polski w ramach akcji „Wisła”. Łemkowie zostali pozbawieni nie tylko własnych domostw, nierzadko dorobku całego życia, ale i parafii prawosławnych, do których należeli. Duchowni prawosławni podążali wraz z narodem łemkowskim wspierając go modlitwą i słowem, wskazując drogę ku Słońcu Prawdy. Wszystkie opisane wyżej zdarzenia nie zdołały złamać ducha prawosławia

³⁰ Ibidem, s. 178.

³¹ Ibidem, s. 130.

³² Opis uroczystości intronizacyjnych zob. М. Сивіцький, *Відродження Перемиської Єпархії*, „Церковний Календар” 1985, Санок 1984, s. 165–169.

w sercach Łemków. Cerkiew Prawosławna na Łemkowszczyźnie pozostaje filarem i potwierdzeniem źródła Prawdy. Odrodzenie życia parafialnego na Łemkowszczyźnie nastąpiło w latach 60-ych XX wieku. W 1983 roku powstała Diecezja przemysko-nowosądecka, na czele której stanął Łemko z pochodzenia, arcybiskup Adam (Dubec). Proroctwo Pana Naszego Jezusa Chrystusa: „zbuduję kościół mój, a bramy piekielne nie przemogą go” (Mt 16,18) znalazło odzwierciedlenie w dziejach prawosławia na ziemi łemkowskiej.

РЕЗЮМЕ

Игумен Сергей (Матвейчук)

Лемки и Православие в XX веке

Ключевые слова: Лемковщина, Лемки, православие, интернирование, Талергоф, Австро-Венгрия

Главной задачей настоящего доклада является научное исследование истории св. православия на Лемковщине в XX веке. Названный период является особым столетием в истории Лемков, так как этот славянский народ решает вернуться к вере предков. Наблюдаются два этапа возвращения: первый – до Первой мировой войны; второй – в межвоенный период (1918–1939 гг.). Лемки в XX веке перенесли много испытаний, первоначально от Австро-Венгерской власти, которая помещала их в Талергофском концлагере, потом от государственных властей ПНР, которые переселили священников и мирян в рамках акции «Висла» на запад Польши. Православная церковная власть в Польше, не оставлявшая без внимания Лемковщину, всеми силами поддерживала лемковский народ. Результатом этих усилий стала Перемышльско-Новосондетская епархия, образована в 1983 году.

